

О. Д. Огуй,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

ПОШУКИ НОВИХ ЗАСАД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Опираючись на базові категорії (мова, мовлення та мовна діяльність; знак у часі, просторі та суспільстві), пропонується новий погляд на фразеологію, основні ознаки фразеологізмів (у ракурсі нової теорії систем), їх системну організацію, дефініцію та класифікації, кодифікацію та модифікації, їх таксонімію в межах мовної картини світу.

Ключові слова: мова, мовлення та мовна діяльність; знак; фразеологія, фразеологізми, їх організація, класифікації, мовна картина світу.

Опираясь на базовые категории (язык, речь и речевую деятельность; знак во времени, пространстве и обществе), предлагается новый взгляд на фразеологию, основные признаки фразеологизмов (в ракурсе новой теории систем), их системную организацию, дефиницию и классификации, кодификации и модификации, их таксономию в пределах языковой картины мира.

Ключевые слова: язык, речь и речевая деятельность; знак; фразеология, фразеологизмы, их организация, классификации, языковая картина мира.

Being based on the basic categories (language, speech and language activities, sign in time, space and society), the author offers a new perspective on phraseology, its basic features (in the light of new systems theory), its systemic organization, definition and classifications, codification and modifications, its taxonomy within language picture of the world.

Keywords: language, speech and language activities (langage), sign, phraseology, phraseological units: organization, classification, language picture of the world.

Нині, на початку 21 ст., в науці фактично змінилася парадигма наукових пошуків, яка із неklasичної, структурної стає постнеklasичною. Лінгвістика (у т.ч. і її складова фразеологія), на протигагу фізиці, біології, географії, культурології тощо, зупинилася на півдорозі, відійшовши від структурної щонайбільше лише до прагматичної та когнітивної концепцій (див. праці Д. Добровольського та його послідовників). Нині настає час переосмислити набуті класичної та структурної фразеології, розглянувши в постнеklasичному відношенні базові категорії лінгвістики (мова, знак та його реалізація), та зупинитися на проблемах фразеології (визначення фразеологізмів, їх особливості та класифікації), способу її організації (у мовній картині світу (МКС) та об'єктивації, що й послужило завданням цієї статті, яка готує основу для запланованої монографії «Німецька фразеологія у мові, мовленні та мовній діяльності: системно-квантитативні аспекти».

(0.1) Базові категорії. Загальновідомо, що **МОВА** як голістично-модулярна (фрактальна) організована система знаків та їх поєднань, що завдяки її структурній організації служать для комунікації, збереження й передачі інформації та емоцій, існує у просторі, часі та суспільстві, зафіксувавши національну ідентичність мовців. Основним принципом її організації, крім цілісності та фрактальності, виступає ще й саморозвиток, чи «само-творення» («аутопоезис» Матурані – Варели), який забезпечує її функціонування через синенергію, емерджентність, ергодичність, симетрію її складових (див. 0.2б). На основі трихотомічної концепції [10, с.31], за якою теза (матеріал) та антитеза (принцип функціонування) репрезентують (через синтез) цілісний феномен, мова реалізовується в мовленні (parole через тексти), мові (langue, яку репрезентує лексикон чи тезаурус) та у мовній діяльності (langage, де регуляторні та прескриптивні правила вживання знаків та їх поєднань виробляються та функціонують у суспільній комунікації). Мовна діяльність (як динамічний синтез мови та мовлення) творить систему мовних знаків та структуру їх функціонування в мовленні.

ЗНАК (у т.ч. і над-знак) три-латеральний за своїм характером – він відзначається певною формою, змістом та правилами вжитку, залежними від знако-творців (sign-makers: Ch. Pierce), поєднаних у мовному колективі (суспільстві). Саме знако-творець спричиняє (та й розв'язує) асиметрію між формою та змістом (позначенням і позначуванням). Принципи функціонування знака мають системний та асистемний характер, який зумовлений відкритим характером мовної системи, впливом суспільства знако-творців на її розвиток. Системний характер знака визначається здатністю знака (в межах мовної системи) вступати в поєднання, що на лексичному рівні позначають як словосполучення (**синтагматика**), замінюватися іншими знаками (**парадигматика**) та утворювати похідні, у т.ч. і семантичні (**епідигматика**). Саме синтагматичні властивості визначають (на основі денотативної та прагматичної сумісності та семантичної синтагматики як смислової вибірковості (див. В.Г. Гак; М. Гойхман) здатність слів утворювати словосполучення, у т.ч. і фразеологічні, що фактично виступають знаком [див 2, с.150]. За кількісним аналізом, багатослівні словосполучення (8x1049) істотно переважають у текстах / дискурсі над кількістю слів у лексиконі /словнику (де вони сягають від 500 тис. до декількох мільйонів). Тому вивчення словосполучень як реалізацій знака видається особливо актуальним у дискурсі.

Знак твориться у дискурсі, де в умовах суспільної дискусії як «зануреності в життя» (Т. ван Дейк) автор породжує конкретний текст. Процес творення знаків відбувається, як засвідчують сучасні дослідження, у дискурсі, зафіксованому у текстах, саме за принципом саморегулюючої системи, тобто аутопоезису Матурані / Варели. Сам же текст постає як динамічна сутність, залежна від соціокультурних умов: часу та тривалості вживання, суспільного контексту та географічного й соціокультурного простору, які виражає мовними засобами автор. Тому й фразеологічні одиниці як знаки існують у трьохвимірному світі, координатами якого виступають час, простір і суспільство.

У **ЧАСІ** знак формується і як багатоконпонентне словосполучення (серед яких виділяються фразеологізми). Це відбувається на основі законів семантичної синтагматики з урахуванням селективних обмежень (тобто чи не на тих морфологічних принципах, що і творення складних слів?). Цей складний знак здатен у часі змінюватися як структурно, так і семантично. Структурні зміни ґрунтуються на морфологічному перерозкладі та спрощенні, коли від кореня слова внаслідок історикомовних процесів зберігаються лише окремі морфеми чи морфонеми (див. корінь слова *взування* у словах *взутися*, *взуття* тощо). Подібне перерозкладання, що правда, синтактико-морфологічного ґатунку властиве й текстам, коли із декількох досить великих цитатно-афористичних абзаців зберігається ключове поєднання знаків, із якого може згодом залишитися лише одне слово (як, наприклад, *eine Gretchenfrage* із виразу *Gretchenfrage stellen*). Семантичні зміни постають через зумовлену прагматичними потребами семантикодериваційну (С.Н. Денисенко) зміну епідигматики, що набуває своє вираження у семантичних структурах слів / переосмислених словосполучень. В нових синтагматичних оточеннях фіксовані словосполучення набувають нові семи та їх комплекси, що у дискурсі (текстах) переростають в нові семеми, які з певною затримкою зазнають чи не зазнають письмової фіксації, чи кодифікації, у лексикографічних джерелах. Прикладом може послужити семантична трансформація зазначеного вище *eine Gretchenfrage stellen* «ставити наївне, незручне, проте кардинально визначальне запитання», що базується на ситуації з «Фауста» Й.В. Гете, коли наївна дівчина запитує у Фауста (при Мефістофелі) про його віросповідання. Дослідження в різночасовій діахронії та в регулярній панхронії (до грец. «все-часовість») як окремих слів, так і їх сполучень, поза сумнівом, допоможе побачити динаміку та закономірності подібних процесів, що перебігають у суспільстві на певному (у т.ч. і географічному) просторі.

У **ПРОСТОРИ** німецька мова, плюралістична як наслідок історико-соціального розвитку, варіює як на території німецькомовних держав (ФРН, Австрія, Швейцарія, Люксембург, Ліхтенштейн; східна Бельгія, південний Тіроль), так і у різних діалектах та говірках, розповсюджених, і поза межами цих держав (див. буковинська, закарпатська, трансільванська німецька). Варіювання відбувається, очевидно, за горизонтальним, кластерно-радіальним принципом, переростаючи із одного варіанта в інший [6]. Національно-державні варіанти та, особливо, невідомі національно-державні стандарти в багатомовних державах (термін О.Я. Остаповича [6]) зазнають впливу мовної політики відповідних держав, що значною мірою відбивається на ендо- та екзогосному характері мовних ситуацій їх побутування. Прикладом можуть послужити типові галицькі чи буковинські-бухенландські слівця, словосполучення та фразеологізми в німецькій мові Габсбурзької монархії, що когнітивно стереотипізувалися, інтерферуючись мовною свідомістю багатомовних мовців Галичини та Буковини (1774-1914/18): *sich zu einer Arbeit nehmen* замість *sich an die Arbeit machen*; *einen Besuch abgeben* замість *erwidern* і т.п.

У **СУСПІЛЬСТВІ** (що становить собою надіндивідуальне об'єднання людей, поєднаних географічною / соціальною територією, спільною історією та цінностями, єдиною політичною владою та культурою, а звідти і менталітетом) фразеологізми як знаки зазнають визначального впливу морально-ідеологічних установок суспільства (МІУС). Саме МІУС спрямовують громадян на дотримання певних норм у межах наявного життя чи певних прецедентних подій (типу російський патріотизм під лозунгом «за В'єру, царя і отечество», німецький патріотизм «Für Kaiser und Vaterland» у І. Світової війні). Ці норми, чи цінності тощо, що виражають особливості національного менталітету, як соціальні замовлення мимовільно чи цілеспрямовано відбиваються через мову на фразеологічних одиницях. При цьому на формування ФО часто впливають окремі **прецедентні** особистості (М. Лютер; Й.В. Гете, Ф. Шиллер, А. Гітлер та ін.), що користувалися та користуються суспільним авторитетом. Саме висловлювання прецедентних авторів стають повторюваними завдяки їх визначальному впливу на суспільство, чому сприяє включення творів цих авторів до навчальних програм. Крім того, у мовній діяльності спостерігаються фразеологічні одиниці, вдало утворені менш релевантними особистостями чи простими мовцями з гарним мовним чуттям. Такі ФО, як і прецедентні, знаходять оптимальне вираження у пресі, що оперативно реагує на актуальні потреби суспільства чи мовця й фразеологічними модифікаціями.

Вивчення функціонування знаків у цих трьох вимірах водночас, як правило, постає предметом поодиноких лінгвістичних досліджень, проте переосмислені поєднання знаків, відомі як фразеологізми, мають особливі перспективи для подальшого вивчення.

(0.2) Фразеологія. Після піонерського дослідження Ш. Баллі («Traite de stylistique française: Французька стилістика», І вид. – 1909!), яким послідували творчі пошуки В.В. Виноградова (1950-ті рр.) та ін. (В.Л. Архангельський, В.С. Виноградов, Р.П. Зорівчак, О.В. Кунін, Л.Г. Скрипник, В.М. Телія, М.М. Шанський і т.д.), переосмислені словосполучення, відомі як фразеологічні одиниці (ФО) чи фразеологізми, стали актуальним предметом різнобічних класифікацій та досліджень для різних мов, у т.ч. і для німецької (І.І. Чернишева, А.В. Кунін, Райхштейн, Д. Добровольський та ін.). Серед дослідників-фразеологів виділилася українська школа фразеології як науки (С.Н. Денисенко, Я.А. Баран, М.В. Гамзюк, В.І. Гаврись, К. Мізін; О.П. Пророченко, В.І. Школярєнко та ін.). Наявні дослідження (та класифікації, що постали їх кінцевим продуктом та певною мірою лежать в основі запланованої монографії) виявилися, однак, занадто багатоаспектними та різнонаправленими через властиву їм суб'єктивність та малу формалізованість. Частина фразеологічних угруповань, особливості їх функціонування (як, наприклад, фразеологічні сполучення, шпрухи тощо) майже не розглядалися, що вимагає відповідного доопрацювання.

(0.2a) Тому **головним завданням** цієї статті стає спроба визначити фразеологізми та спосіб їх системної організації, встановити одиниці цієї організації (через класифікацію типів фразеологізмів) і встановити принципи функціонування та розгортання фразеології в мовній діяльності (на лексикографічному, текстовому та експериментальному матеріалі). Це вимагає у перспективі визначення об'єктивних критеріїв для розмежування фразеологізмів від інших, подібних до них, стійких словосполучень.

(0.2б) Основні ознаки фразеологізмів (у ракурсі нової теорії систем). Фразеологія (як поєднання ФО) має *системний* характер, що засвідчують властиві фразеологізмам відношення гіперо-гіпонімії, синонімії, антонімії, полісемії, омонімії тощо. Однак цілісність тексту / дискурсу, за сучасним пост-некласичним підходом, що пояснює напрямки системного саморозвитку, зумовлюється саме «надсистемними» властивостями сукупної адаптивної системи як поєднання різноструктурованих об'єктів (у т.ч. певних словосполучень) у цьому тексті. Ці властивості (цілісність, синергія, динамічність, симетричність, ергономічність тощо), реалізація яких у переосмислених словосполученнях унаслідок взаємодії різноструктурованих підсистем перевищує суму окремих складових елементів, мають стати предметом відповідного дослідження на різних рівнях мови. Кожна із цих властивостей має певну спеціалізацію [див. 5] – симетричність засвідчує організаційну співвіднесеність серед складових феномену (наприклад, елементів композиції словосполучення), синергія – сукупну взаємодію різнотипних систем (фонетики: просодії, морфології, семантики, синтаксису, прагматики, що єднають його компоненти), емерджентність спонукає до виникнення інтегративних якостей, відсутніх у складових (наприклад, завдяки ритмічній побудові словосполучення виникає нагнітання певного настрою), а ергономічність забезпечує необхідну економію зусиль у процесі мовної діяльності тощо. Загалом же ці властивості, що забезпечують через взаємоперехід категорій структурну самоорганізацію та саморегуляцію адаптивної системи, якою є як текст, так і словосполучення, що його творять, допомагають утворювати цілісність цих феноменів, що перебувають у рухомій (динамічній) рівновазі.

У такий спосіб поєднання як одно-, так і різнорівневих елементів системи, що спостерігається у сталих переосмислених словосполученнях, має своїм наслідком різнотипні міжзв'язки *синергетичного* характеру, що лежать в основі сталих словосполучень (фразеологізмів). Це: семантична *цілісність* або семантична нерозкладність (внаслідок чого значення декількох слів сприймається як єдине ціле); образна *метафоричність* нового цілісного значення, що базується на певному образі, який стає внутрішньою формою ФО (наприклад, *повертати голову за сонцем мов соняшник*, де внутрішньою формою для слова *соняшник* виступає слово *сонце*); пов'язана з цим експресивна *емотивність* (М.В. Гамзюк [3]), яка може зумовлюватися чи емотивною метафоричністю (класичні ФО), чи, на нашу думку, як наслідок високим / низьким стилем (див. ФО як сталі словосполучення у В.І. Школяренко); різні ступені *емотивованості* внутрішньої форми фразеологізму та експресивності; семантична *дери́ваційність* значення / смислу словосполучення (С.Н. Денисенко); *нарізно-оформленість* ФО (тобто наявність не менше двох повнозначних слів у складі ФО); відносна *стійкість* структурного складу чи цільності ФО як відтворюваність сполук, які (за психолінгвістичними експериментами) зберігаються в нашій пам'яті готовими одиницями мови; а також незначна можливість їх дослівного перекладу іншими мовами.

Базуючись на цих характеристиках, ключовою ознакою фразеологізмів виступає *ідіоматичність*. Ідіоматичність як лінгвокогнітивна універсалия є результатом пізнавальних процесів, що через віки як фосилії, тобто закаманілі рештки викопних істот (див. архісемантикон) зберігаються у словниковому складі мови. Ідіоматичність, що виражає трilaterальність знака, характеризується (а) непрозорістю форми, попри її розчленованість на складові, (б) новою, ускладненішою експресивною інтерпретацією денотата, який епідигматично доосмилюється, та (в) специфічним конвенційним ужитком, що визначається лінгвопрагматикою, тобто рестриктивними обмеженнями в соціокультурному контексті. Вона проявляється через індивідуальне, здебільшого прецедентне та суспільне мовлення, що через часте застосування часто набуває характеру чи клішізації, тобто клішованого моделювання (сталі вирази типу *Meiner Meinung nach*), чи (через алюзійне, або натякове використання) саме ігрової практики (*an den Leim gehen, nonacsti в сильця*). Прецедентні, релевантні для суспільного життя особистості (типу Й.В. Гете, Ф. Шиллер, М. Лютер, А. Гітлер (Шікльгрубер), меншою мірою Г.Е. Лессінг та Й. Рот ін.) залучаються до творення ептонімного та парамеологічного мінімуму (П. Дурчо, О. Остапович та ін.), який освоює, як правило, у процесі шкільного та вишівського навчання оптимум населення. Цей класичний ептонімний мінімум, очевидно, доповнюється цитатами популярних творів (у т.ч. виразами із шоу, кінофільмів, театральних вистав, відомих пісень, лібрето оперет, особливо улюбленими в Австрії), характерними «шпрукхами», тостами, а також типовими фховими примовками (як, наприклад, примовка водіїв: *besser um zehn zu Haus, als zehn vor zehn im Krankenhaus*). Ідіоми розгортаються у *parole* як згорнені когнітивні структури залежно від комунікативних посядань мовця (на фоні його мовного досвіду: D. Dobrowolski [9, с.238]), що й диктує прагматичні правила ужитку.

Різне застосування цих критеріїв (ідіоматичність, чи переосмисленість, та / і різностильовість) дозволяє **вузьке** та **широке** розуміння фразеології, яку, на гадку фразеологів, об'єднує саме емотивність сталих виразів [див. 3, с.165]. Емотивність (як мовне вираження емоцій) проявляється при описі «приємних чи неприємних ситуацій, вживання найменування емоцій», виражених девербальними іменниками та семантично ослабленими дієсловами (напр., *Flucht ergreifen* «fliehen»; *in Schrecken setzen* «erschrecken» etc.). На нашу думку, не менш важливим, особливо для кліше, є віднесеність до іншого, як правило, вищого стилю, що, очевидно, створює його емотивність. Останні дослідження, як і пропонована монографія, ґрунтуються саме на широкому розумінні фразеології.

(0.2в) Дефініція фразеологізмів. На цій основі, враховуючи й попередні дефініції Л.Г. Скрипник та ін. [7, с.11], можна запропонувати таке визначення фразеологізму чи фразеологічної одиниці (ФО):

фразеологізм – це відносно стійка, соціально зумовлена лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, що виражає на основі (часто й стертого) образу цілісне переосмислене значення.

За нейролінгвістичними експериментами, підтвердженими згодом і А. Фрідерічі (Лейпциг, 2007), фразеологізми зберігаються, як і окремі слова, викликаючись із пам'яті за ідентичний проміжок часу (від 200 – появи

маски – до 600 мсек. розгортання) [10, с. 56-63]. Враховуючи як і цю обставину, так і своєрідну семантичну розпливчастість ФО (наприклад, *nicht alle Tassen haben* «бути божевільним»; «дурним», «неадекватно діяти»), ситуативність уживання та їх відносну структурну модифікацію, можна вважати, що значення ФО існує і в ментальному лексиконі комуніканта, і в словнику як згорнута концептуальна структура з гетерогенними елементами, які різним чином розгортаються згідно ситуації та індивідуального мовного досвіду [9, с. 238]. У такому випадку визначення доцільно продовжити: переосмислене значення фразеологізму виявляє себе як згорнута на нейрофізіологічному рівні концептуальна структура з гетерогенними елементами, що не лише автоматично відтворюються мовцями як готова до використання одиниця мови, а й розгортаються за 600 мсек. згідно ситуації та індивідуального мовного досвіду.

Розгортання фразеологізмів, як бачимо, визначається характерною ситуативністю їх ужитку, що не виключає можливість їх відносної структурної модифікації. У процесі розгортання у фразеологізмах відбувається поєднання воедино фонетичної, морфологічної, синтаксичної організації, семантичної сутності та прагматичної реалізації в дискурсі. Синергія розгортання (коли смисл більше суми складників компонентів) свідчить про цілісність фразеологізмів як когнітивних явищ та голістично-модулярну організацію лексико-фразеологічної системи, синергійне поєднання та взаємопроникнення елементів якої сприяє її саморозвитку. У такий спосіб визначення фразеологізму наближає дослідника до синергії та голістичності, тобто цілісності ФО як когнітивного явища.

(0.2г) Фразеологізми, їх системна організація. Сукупність виявлених ознак суттєво вирізняє фразеологізми від слів чи вільних словосполучень, що дає змогу деяким ученим (Р. Зорівчак, А. Кунін [4, с.29]) говорити про фразеологічний рівень мови. Я. А. Баран [2, с. 123] та його послідовники, натомість, заперечують наявність окремого фразеологічного рівня і фразеологічної мовної системи. Фразеологізми як мовні одиниці, на їх думку, не перекодовуються при горизонтальному поєднанні у одиниці вищого рівня (на думку ряду фразеологів, неможливо скласти осмислене речення з одних фразеологізмів), а значить – не творять окремого рівня. Так само вони не покривають без остачі інформаційне поле, тому не можуть утворювати цілісної, взаємопов'язаної системи.

І перший, і другий підхід викликають певні сумніви. Традиційно мовні рівні мають, очевидно, т.зв. «горизонтальне» вираження, охоплюючи свої одиниці саме за типом їх поєднання та функціонування. Ці міркування начебто підтверджують і ті обставини, що фонема на фонетичному рівні, відзначаючись певною просодією, функціонує на основі їх зчеплення в перцептивному потоці морфеми, морфеми на морфологічному рівні – на основі їх поєднання у слові, слова на лексичному рівні – на основі їх поєднання в синтагмах, синтагми (словосполучення) на синтаксичному рівні – на основі їх поєднання в реченнях, речення на текстовому рівні – на основі їх поєднання в тексті, тобто утворюють одиниці вищого рівня.

В організаційному ж відношенні фразеологізми, що за своєю формою складають синтагму (словосполучення) синтаксичного рівня, виражають, однак, переосмислені значення із лексичного рівня та можуть утворювати речення текстового рівня (прислів'я, приказку), тобто вони відносяться щонайменше до трьох рівнів. У такий спосіб стандартні мовні рівні можна уявити у вигляді горизонтальних площин, а фразеологічний – як начебто об'єднуючий вертикальний, чи проміжний рівень [5]. Вертикальний принцип організації мав би забезпечувати синергетичну організацію мовної системи, взаємопроникнення елементів якої сприяє її саморозвиткові, проте доцільно перевірити реалізацію цього принципу на різнотипному матеріалі індивідуально-авторської та колективної фразеології.

(0.2д) Звичні класифікації фразеологічних одиниць. Як відомо, наявна різнотипність характеристик ФО в ході багаторічних досліджень (1950-2010) призвели до створення ряду класифікацій, що характеризують фразеологізми на основі різних ознак. До них належать:

1) семантична класифікація, в основу якої покладено принцип нерозкладності семантики: фразеологічні єдності, зрощення та сполучення (В.В.Виноградов, В.П.Жуков, М.М.Шанський), фразеологічні вирази (І.В.Абрамєць, Б.О.Ларін);

2) граматична (В.Л.Архангельський, Ф.А.Краснов, О.І.Молотков), за якою виділяють іменні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні, вигуківі фразеологізми;

3) структурна (М.Т.Тагієв), за якою фразеологізми мають одно-, два- чи трипозиційне оточення;

4) функціональна (Л.А.Щукіна; Н. Burger): комунікативні та номінативні фразеологізми;

5) стилістична (О.С.Ахманова, В.В.Виноградов, С.Г.Гаврін, М.М.Шанський, Л.А.Булаховський): міжстильові, розмовно-побутові, книжкові фразеологізми; архаїзми та історизми тощо;

6) класифікація фразеологізмів з погляду шляхів переосмислення їх компонентів (Р.П.Зорівчак): ФО, що виникли через тропізацію (метафори, гіперболи, метонімію); ФО з вільних сполук; ФО через лексичне послаблення їх компонентів; ФО, породжені позамовними чинниками тощо.

7) Нині інтенсивно пропагується когнітивний підхід до фразеологізмів (Д. Добровольський, Е. Пірайнен та ін.), за яким пропонується не стільки класифікації, як інтерпретація фразеологізмів.

За нашим аналізом [5], наведені класифікації або мають різні логічні основи, або не охоплюють усієї різноманітності, або, включаючи надлишкові феномени, є занадто загальними. Враховуючи те, що в основі основних рівнів мови (фонетичного, морфологічного, лексичного тощо) лежать семантичний та структурний критерії (див. фонема, морфема, лексема тощо), вважаємо за доцільне в подальшому скористатися переробленою нами структурно-семантичною класифікацією І.І. Чернишової [8, с. 40-55], враховуючи компоненти інших класифікацій (як, наприклад, Н. Burger). За цією класифікацією фразеологічні одиниці містять номінативні фразеологічні єдності (компоненти яких семантично повністю переосмислені), номінативні фразеологічні сполучення (з одним переосмисленим компонентом, який перебуває в сингулярному (одиначному) сполученні).

ні з непереосмисленим компонентом) та комунікативні фразеологічні висловлювання, які складають завершене переосмислене речення.

За повнішим робочим визначенням класів цих фразеологізмів, проведеним автором цієї статті [10, с. 75-85], **фразеологічні єдності**, що сприймаються в ментальному лексиконі як цілісні компоненти, еквівалентні певній частині мови: іменнику, прикметнику, дієслову тощо, не утворюють завершеного речення та характеризуються семантичною трансформацією всіх компонентів, унаслідок чого в мовленні реалізується їх сукупний узагальнено-цілісний смисл. До них належать: ідіоматичні вирази (I.1a: ідіоми, I.1б: кінєграми, I.1в: колокації, I.1г: фахові вирази, I.1д: кліше, I.1е: авторські вирази); I.2a: парні словосполучення та I.2б: модельні утворення; I.3: компаративні фразеологізми, продуковані за певним культурним кодом. Спільним для фразеологічних єдностей є те, що ідіоматичні вирази, компаративні фразеологізми та парні словосполучення можна охарактеризувати за допомогою спільної логічної семи ($1+1=1(x)$), тобто сума кількох компонентів відповідає одному значенню з якимось прагматичним відтінком). Іншими словами, фразеологічна єдність наближається до одиниці лексичного рівня мови – слова, доповненого певними емерджентними характеристиками, що проявляються внаслідок міжсистемної взаємодії.

Другу групу фразеологізмів утворюють типові **фразеологічні сполучення** (Phraseologische Verbindungen) та онімні фразеологізми (Onymische Phraseologismen). Сполучення виникають за допомогою одиничного поєднання семантично трансформованого компонента та іншого непереосмисленого: *der schwarze Markt* «чорний ринок». Онімні фразеологізми, називаючи якийсь феномен, виконують функцію власних назв: *das Rote Kreuz*: Червоний Хрест; *das Schwarze Meer*: Чорне Море тощо. Фразеологічні сполучення, звичні для мас-медіа, можна наближено охарактеризувати за допомогою іншої семи ($1+1=1,5$, тобто сума декількох компонентів більше якогось позначення (з суттєвим прагматичним відтінком) та наближається до синтагм, тобто, за деякими класифікаціями, одиниць синтаксичного рівня).

Фразеологічні вислови, чи, точніше, **висловлювання** (Phraseologische Ausdrücke), проявляють себе як повні речення, що, позначаючи завершену думку чи вибух емоцій, стійкими формулами закріпилися в мові завдяки постійно переосмисленому вжитку. До їх числа, як правило, відносять емотивні прислів'я, приказки та модальні вислови, рідше – стилістично акцентовані тривіальності, рутинні формули та загальні висловлювання. З попередніми групами фразеологізмів їх поєднує полілексичність (поєднання декількох слів), певна стійкість та ідіоматичність. Логічною схемою комунікативних фразеологічних висловлювань, що наближаються до одиниць синтаксичного/ текстового рівня – речення, може стати: $1+1+\dots=n(x)$, wo n – комунікативне змістове ціле, а x – прагматична інформація другого плану – часто метафоричного образу.

Попри певну розпливчастість меж, сама доповнена класифікація забезпечить можливість відносно урегульованого опрацювання наявного текстового матеріалу в тексті запланованої монографії. У перспективі, на нашу думку, структурну концепцію фразеологізмів має невідворотно змінити пост-структурна, чи постнеокласична, що, ґрунтуючись на аутопоезисі Матурані та Варели, взаємопроникаючої синергії та емерджентності об'єкту дослідження і цілісності його розгляду (голістичності), може внести нові корективи.

(0.2e) Кодифікація та модифікація фразеологічних одиниць. Фразеологічні одиниці виникають у живому мовленні (parole), ґрунтуючись на структурних можливостях мови (langue) та керуючись рестриктивними потребами мовної діяльності (langage). Загалом ФО функціонують у суспільній комунікації, де вони, як правило, вживаються у висловлюваннях, зумовлених прагматичними потребами мовців, фіксуються у текстах і кодифікуються у словниках (у т.ч. і фразеологічних). Кодифіковані у словниках, відстояні у часі фразеологічні одиниці зазнають у суспільній комунікації певних структурно-семантичних, граматико-прагматичних модифікацій, що згодом знаходять письмову фіксацію в текстах. До типових модифікацій, виділених та уточнених за Я.А. Бараном, належать: експансія, субституція, еліпс, контамінація, подвійна актуалізація; зміненого часу, стану, способу дії, числа; інверсія, дистантне розташування, дефразеологізація тощо, що зазнають необхідної «соціальної апробації» [3, с. 96] для їх подальшої застосування. І кодифіковані, і модифіковані ФО сприяють образності мови, яку можна дослідити за допомогою коефіцієнта фразеологічного наповнення текстів (у т.ч. і для визначення ступеня кодифікованості).

Текстова модифікація, що може мати значну прагматичну спрямованість, застосовується переважно для експресивного зближення із живою мовою, пожвавлення дії та посилення образного сприйняття. Саме модифікації призводять за рахунок надсистемних властивостей, що виникають у процесі модифікації, до суттєвих ускладнень при їх сприйнятті. Прикладом прояву таких надсистемних властивостей послужить рекламний текст німецького Інтернет-банку: *Sie zählen nur bis 3, wir aber – 5%. Guter Wurf!!!* (на зображенні мішені, у центрі якої цифра 5) [див. 5, с. 219]. Уважний аналіз тексту засвідчив, що той спирається на алюзії щонайменше трьох типів: на фразеологізмі «мати низькі інтелектуальні задатки: вміти рахувати лише до трьох», яким критикується неефективна діяльність конкуруючих банків; на афористичному вислові Ф. Шіллера про влучність кидків, які робить доля; на інформації про нагородження перших вкладників Інтернет-банку пам'ятним дартом (із дорогою, металеву основою). У такий спосіб рекламна стратегія досягається за рахунок використання симетрії (поєднання надпису, малюнку, інструкції), синергії та ергономічності складових (звучна лексика, синтаксично коротка форма вислову), емерджентності висловлювання, коли завдяки використанню різнотипних алюзій досягається залучення потенціальних клієнтів. Спираючись на ці спостереження, модифікований зміст цього вислову можна сприйняти лише через алюзії: «Вони вміють рахувати не більше ніж до трьох, а ми нараховуємо цілих п'ять%! І в яблучко!». Урахування фразеологічних модифікацій, основою яких служать, увиразнюючи міжсистемні зв'язки, різнотипні алюзії, стає одним із надзавдань сучасної фразеології. Вивчення як різновидів фразеологічних модифікацій, так і їх алюзивних застосувань має постати предметом подальших досліджень.

(0.3) Фразеологічні одиниці і мовна / концептуальна картина світу (МКС / ККС)

В основі організації лексико-семантичної системи мови лежить універсальний когнітивний принцип іконічності (як пізнавальне відображення дійсності словами-знаками з опорою на якісь образи-еталони). Функцію відображення виконують і ФО, що, передаючи складні відношення між людиною та оточуючим світом, системно організовані. Це припускають когнітивні гіпотези (Дж. Лакофф; М. Шварц та ін.) та засвідчують нейролінгвістичні експерименти О.Р. Лурії та його учнів і послідовників (У. Ендер, Б. Крістен та ін.) [10, с. 56-66].

Тому вокабуляр, чи лексико-семантичну систему мови, що включає слова-знаки та, на нашу думку, ідіоматизовані словосполучення-знаки, враховуючи їх відображувачий характер, нині позначають дисипативною (розпливчатою) метафорою «мовна картина світу» (МКС), яка виражає зовнішній світ як «картину світу». За сучасними дослідженнями, картина світу як сукупність уявлень про навколишню дійсність лежить в основі концептуальної картини світу (ККС), яка в межах досвіду мовця опосередковано поділяє МКС на певні фрагменти. Когнітивісти, як правило, вивчають саме концепти, вичленені на основі інтроспекції (мовного досвіду), як складові МКС (А.Д. Белова; Г. Межжеріна та ін.), так і ККС (О.П. Воробйова; С.А. Жаботинська; М.М. Полюжин та ін.).

Як свідчить аналіз «Антології концептів» [1], ключовим засобом для вираження концепту, особливо актуального в сучасних дослідженнях, постає фразеологізм, фразеологічна одиниця чи фразема, що цілісно (голістично) поєднує синтагматику (як лінійне поєднання кількох одиниць), парадигматику (як чергування компонентів, коли фразеологізм виступає заміном окремих слів) та епідигматику (виражаючи дериваційно переосмислену семантику). Узагалі фразеологізм репрезентує себе як відносно стійке, соціально зумовлене лексико-граматичне поєднання двох (чи більше) окремо оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучень або речень, що виражають на основі (часто стертого) образу цілісне переосмислене значення, яке автоматично відтворюється мовцями як готові до використання одиниці мови [7, с. 11]. Що ж стосується онтогенетичного аспекту, то фразеологізм, як свідчать психолінгвістичні дослідження, існує в ментальному лексиконі мовця як суцільна одиниця, закріплена, подібно до слів, на корі головного мозку [див. 10]. Це дає когнітивістам підстави співвідносити фразеологізми з концептами та концептуальною картиною світу.

Для цього необхідно напрацювати алгоритм їх об'єктивної інвентаризації (після здійснення відповідної таксономії як класифікації та систематизації). Для уникнення суб'єктивізму інтроспекції, дестабілізованою синергією фразеологізмів, оптимальним видається їх розгляд не через дещо суб'єктивний концепт, а через лексико-семантичне поле (ЛСП) як складової МКС. Лексико-семантичне поле, поєднане з фразеосемантичним, наближається до концепту, якщо ґрунтується на етнонаціональних та валоративних характеристиках. Такий підхід дозволяє об'єктивне формалізоване вивчення лексико-семантичного поля як різночастини мовного поєднання одночастини мовних ЛСГ (з урахуванням фразеологічних одиниць на основі формалізованої методики В. Левицького, Л. Бистрової та М. Капатрука). Подальше групування ЛСГ у поля, полів в об'єднанні полів тощо відбувається за принципами ієрархічної таксономії. Отримані базові концептосфери ЛЮДИНА, ОБ'ЄКТИВНИЙ СВІТ і ВІДНОШЕННЯ (детермінанти) розділяються на відповідні таксони та їх кластери (об'єднання однорідних елементів, що відповідають фракталу), об'єктивно класифіковані на основі психолого-логічних експертних оцінок та уточнені за допомогою формалізованих методик [10, с.101-103]. Базова концептосфера ЛЮДИНА виражається мовними засобами, наприклад, через кластерні об'єднання різночастини мовних полів «людина як біологічний об'єкт», «людина як соціальний суб'єкт» та «людина у прояві характеру», що, в свою чергу, розділяються на відповідні одночастини мовні таксони – лексико-семантичні групи (ЛСГ) та їх складові синонімічні ряди. Загалом, постнекласичне поєднання ономазіологічного та семазіологічного аспектів, очевидно, дасть змогу об'єктивно та динамічно описати їх як певні фрагменти, зокрема визначити їхні координати в орієнтаційному просторі МКС загалом. У такий спосіб створено модель МКС, що репрезентує лексико-семантичну систему мови [10, с. 101-103], і це, на нашу думку, дозволить досягти відносної цілісності аналізованого об'єкта при його вивченні.

Загалом МКС можна інтегрально визначити як історично складену в побутовій свідомості людей певного мовного колективу та історично відображену в лексиконі сукупність досвідних уявлень про світ (КС), його облаштування, що через етноспецифічну концептуалізацію (ККС) відбивається в сукупностях лексем, організованих за семантикою у ЛСГ, які належать до відповідних різночастини мовних полів. Так, мовна картина світу виявляє себе як польове застосування системно організованого лексикону (у єдності лексем, їх семантики та прагматики як правил використання) для процесу відображення світоглядної, когнітивної та перетворювальної діяльності індивіда в мовному суспільстві. На основі МКС ряд фразеологів (С.Н. Денисенко та її школа) пропонують щодо об'єднання сталих емотивних словосполучень-знаків аналоговий термін «фразеологічна картина світу». Поза сумнівом, що фразеологічна ідіоматика – одна із характеристик прояву МКС, яка виражає принцип іконічності, але чи вона є настільки самостійною, щоб можна було б говорити про ФКС?.

Тому перспективними завданнями запланованої монографії, крім намагання зібрати релевантні кількісні дані, необхідні у майбутньому для зіставних досліджень, виступає намір проаналізувати на наявному матеріалі положення сучасної теоретичної фразеології як складової ФКС / МКС (у т.ч. і з урахуванням аутопоезису Матурани / Варели; голістично-фрактальної організації мови тощо).

Література:

1. Антология концептов / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Т.1. – 352 с.; Т.2. – 356 с.
2. Баран Я. А. Фразеология в системе мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 176 с.

3. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) / М. В. Гамзюк. – К. : ВЦ КДЛУ, 2000. – 256 с.
4. Кунин А. В. Английская фразеология: Теоретический курс / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1970. – 344 с.
5. Огуй О. Д. Одиниці фразеологічного рівня мови та специфіка їх перекладу / О. Д. Огуй // Вісник Харківського нац. університету ім. В.Н.Каразіна. – № 635. – Харків : Константа, 2004. – С. 123-127.
6. Остапович О. Я. Кластерна організація німецького ідіоматичного тезаурусу поза межами ФРН / О.Я. Остапович // «Мова і культура». – Київ : Д. Бураго. – Випуск 15. – Т. IV (158). – 2012. – С. 65-74.
7. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К. : Наукова думка, 1973.
8. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. – М. : Высш. шк., 1970. – 200 с.
9. Dobrovolskij D. Idiome im mentalen Lexikon: Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung / D. Dobrovolskij. – Trier : Wissenschaftlicher Verlag, 1997. – 288 s.
10. Oguu O. D. Lexikologie der deutschen Sprache / O. D. Oguu. – Winnys'a : Nowa knyha, 2003. – 416 s.